

Нан-Нак Русо

РАЗСЪЖДЕНИЕ

Дали възраждането на науките и на изкуствата е допринесло за очистване на правите?

„Barbarus hic ego sum, quia non intelliger illis.“
Ovid. Prist. V, Eleg. X, 37.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ

Какво нещо е известостта! Ето нещастния труд, на който дължа своята известност. Сигурно е, че това произведение, което ми донесе награда и ми създаде име, е в най-добрия случай посредствено, и смее да добавя, едно от най-незначителните в този сборник. Каква бездна от неприятности би избягнал авторът, ако това първо негово писание бе посрещнато така, както заслужава! Но трябваше едно незаслужено в началото благоволение постепенно да привлече върху мен още по-незаслужена суровост².

ПРЕДИСЛОВИЕ

Ето един от големите и възвишени въпроси, поставяни някога. В това разсъждение не става дума за онези метафизични тънкости, обхващали всички области на литературата и от които невинаги са избавени академичните програми; тук става дума за една от онези истини, които се отнасят до щастнето на човешкия род.

Предвиждам, че трудно ще ми простят позицията, която се осмелих да заема. Като удрям едновременно по всичко, което днес предизвиква възхищението на хората, аз мога да очаквам само всеобщо порицание; и одобрението, с което ме почетоха неколцина мъдрци³, не ми дава основание да разчитам на същото от страна на публиката: така че аз направих своя избор; не държа да се харесам нито на остроумците, нито на модните личности. Винаги ще има хора, създадени, за да робуват на възгледите на своето време, на своята страна, на своето общество. Някой си днес се представя за свободомислец и за философ, но на същото основание по време

на Лигата⁴ той би бил само един фанатик. Когато човек иска да надживее своя век, не бива да пише за подобни читатели.

Още една дума и свършвам. Тъй като малко разчитах на честта, която ми бе оказана, след като изпратих това разсъждение, аз го преработих и разширих така, че направих от него в известен смисъл ново произведение⁵. Сега ми се струва, че съм длъжен да го възстановя в оня вид, в който то бе наградено. Прибавих само някои бележки и оставих две лесни за откриване добавки⁶, които Академията може би нямаше да одобри. Сметнах, че справедливостта, уважението и признателността изискват от мене това предупреждение.

РАЗСЪЖДЕНИЕ

„Decipimur specie recti“
Horatius, De Art. Poet⁷.

Дали възраждането на науките и на изкуствата е допринесло за очистиането или за опорочаването на правите⁸? Ето въпроса, който трябва да се разгледа. Какво становище трябва да заема? Становището, господа, подобаващ на един честен човек, който нищо не знае, но от това не уважава себе си по-малко.

Трудно ще бъде, чувствавам го, да пригода онова, което искам да кажа, към съда, пред който се явявам. Как така ще се осмеля да порица науките пред едно от най-учените събрания в Европа, да възхваля невежеството в една прославена Академия и да съгласувам презрението към образованието с уважението към истинските учени? Виждах тези противоречия, но те съвсем не ме спряха. Не обиждам науката, казах си аз, а защитавам добродетелта пред добродетелни хора. За почтения човек честността е поскъпа от ерудцията за учения. Тогава от какво да се боя? От просветеността на събранieto, което ме слуша? Така е, признавам, но това се отнася до постройката на разсъждението, а не до мнението на оратора. Справедливите властелници никога не са се колебали сами да осъдят себе си, щом спорът

пораждал съмнение; и най-изгодната позиция за правия е да се защитава срещу един неподкупен и просветен противник, съдия в собственото си дело⁸.

Към това съображение, което ме насърчи, се прибавя и друго, което ме накара да се реша: шом следвайки природното си разбиране, съм взел страната на истината, какъвто и да бъде успехът ми, има една награда, която не може да ми убегне: нея ще намеря в дълбочината на сърцето си.

Първа част

Величествено и красиво зрелище е човекът, който излиза в известен смисъл от нищото благодарение на собствените си усилия; разпръсква с лъчите на своя разум мрака, с който го е обвила природата; издига се над себе си; устремява се със своя дух до небесните висини; обхожда с гигантски стъпки като слънцето обширните пространства на вселената; и което е още по-величаво и по-трудно — задълбава в себе си, за да изучи там човека и да опознае своята природа, своите задължения и предназначението си. Не са изминали много поколения, откак се подновиха всички тези чудеса.

Европа отново бе изпаднала във варварството на ранните ери. Народите от тази част на света, така просветени днес, преди няколко столетия са живели в състояние, по-лошо от невежеството. Някакъв научен жаргон⁹, по-достоеен за презрение от невежеството, бе узурпирал по това време името „познание“ и издигаше почти непреодолима преграда пред неговото възвръщане. Необходима бе революция, за да се върнат хората към здравия разум; най-после тя дойде оттам, откъдето най-малко би могло да се очаква. Тъпният мюсюлманин, вечният бич на книжнината, стана причина тя да се възроди между нас¹⁰. Падането на Константиновия трон препрати в Италия отломките на древна Гърция. Франция на свой ред се обогати с тези ценни останки. Скоро науките последваха литературата: към изкуството да се пише се прибави изкуството да се мисли; градация, която изглежда странна, но може би е напълно естест-

вена, и хората започнаха да чувствуват главното предимство на общуването с музите — то ги направи пообщителни, тъй като им вдъхна желание да се харесват едни на други чрез произведения, достойни за взаимното им одобрение.

Духът има свои потребности, както и тялото. Последните са основите на обществото, първите са неговата украса. Докато управлението и законите се грижат за сигурността и благоденствието на събраните заедно хора, науките, литературата и изкуствата, не така деспотични и може би по-силни, окичват с венци от цветя железните вериги, които окоават хората, задушават в тях чувството за онази първична свобода, за която те са изглеждали родени, карат ги да обикнат своето робство и ги превръщат в това, което наричаме цивилизовани народи. Необходимостта издигна тронове, науките и изкуствата ги укрепиха. Вие, силни на този свят, обичайте талантите и покровителствайте хората, които ги развиват*. Цивилизовани народи, развивайте талантите: щастливите роби, на тях вие дължите оная деликатен и изтънчен вкус, с който се гордеете, оная благост на характера и вежливост на нравите, които правят толкова лесно и дружелюбно общуването помежду ви; с една дума — видимостта на всички добродетели, без да притежавате нищо една.

С такъв вид благовъзпитаност, която е толкова приятна, колкото по-малко се старее да се показва,

* Владетелите винаги с удоволствие наблюдават как се разпространява сред техните поданици вкусът към приятните изкуства и към излишествата, стига това да не води до износ на пари: защото по този начин те не само подхранват у своите поданици прищящата на робството духовна нищета, но знаят много добре, че всички потребности, които народът си създава, са само нови вериги, с които сам се окоава. За да задържи ихтиофагите¹¹ под своя власт, Александър ги принудил да се откажат от риболова и да употребяват същите храни както и другите народи; а никой не е успял да опитомни дивяците в Америка, които ходят голи и се прехраняват само с уловения дивец: нанасяна какъвто зомс бихте наложили на хора, които нямат нужда от нищо. (Бел. на Русо.)

са се отличавали в миналото Атина и Рим, в ония толкова възхвалявани дни на техния блясък и великолепие; и навярно благодарение на нея нашият век и нашата нация ще надминат всички времена и всички народи. Философски тон без педантизъм, естествени и все пак внимателни обноски, еднакво далечни от немската грубост и от отвъдалпийската палачовщина — ето плодовете на вкуса, който доброто образование изгражда, а светското общуване доусъвършенствува.

Колко приятно би било да се живее у нас, ако външното държане беше винаги отражение на склонностите на сърцето, ако приличнето беше добродетел, ако нашите максими ни служеха за правило, ако истинската философия беше неделима от званието философ! Но толкова качества рядко вървят заедно и добродетелта не шестува с такъв шум и блясък. Богатият накит може да бъде знак за богатството на един човек, а елегантността му — за неговия вкус; здравият и силен човек се разкрива по други белези; не под позлатата на придворния, а под селската дреха на орача ще намерите силно и здраво тяло. Така и накитът е чужд на добродетелта, в която е силата и здравината на душата. Честният човек е борец, който обича да се бие гол; той презира всички тези жалки украшения, които биха му пречили да разгърне силите си и по-голямата част от които са измислени само за да прикрият една или друга уродливост.

Преди изкуството да извае нашите маниери и да научи страстите ни да говорят на престорен език, нравите ни са били груби, но естествени; и разликата в постъпките е разкривала от пръв поглед разликата в характерите. Въсъщност човешката природа не е била по-добра; но хората намирали своята сигурност в лекотата, с която вниквали един в друг; и това предимство, чиято стойност ние вече не чувствуваме, им е спестявало доста пороци.

Днес, когато по-изострените търсения и по-изтъкеният вкус са свели изкуството да се харесваш до низ от правила, в нашите прави царяло пошло и измамно еднообразие и всички умове сякаш са излетли по един калъп; учтивостта непрекъснато изисква, благопри-

стойността заповядва; ние непрекъснато следваме общоприетите обичаи, никога своите собствени, естествени предразположения. Човек не смее вече да изглежда това, което е; и в тази постоянна принуда хората, които образуват стадото, наречено общество, поставени при едни и същи обстоятелства, ще направят всички едно и също нещо, ако по-властни съображения не ги отклонят от това. И човек никога няма да разбере с кого има работа; за да опознае приятеля си, ще трябва да изчаква някакви особени случаи, т. е. да чака, докато стане вече късно, след като тъкмо за тези случаи би било важно да познаваш приятеля си.

И какво шествие от пороци придружава тази несигурност! Край на искрените дружби; край на истинското уважение, край на обоснованото доверие. Подозрения, недоверия, страх, студенина, въздържаност, омраза, предателство — ето какво се крие непрекъснато под еднообразното и коварно було на доброто възпитание, под прехвалената вежливост, които дължим на своя просветен век. Хората вече не оскверняват с ругатни името на владетеля на вселената, но те го оскърбяват с богохулства и това не обижда нашите чувствителни уши. Сега не хвалят собствената си заслуга, но подценяват заслугата на другия. Не обиждат грубо своя враг, но ловко го оклеветяват. Националните омрази гаснат, но същевременно угасва и любовта към родината. Презряното невежество е заменено от опасен пиринизъм¹². Има забранени крайности, безчестни пороци; затова пък други се красят с името добродетели; трябва или да ги притежаваш, или да си даваш вид, че ги притежаваш. Който иска, нека хвали умереността на днешните мъдреци, лично аз виждам тук само изтънчена невъздържаност, която не заслужава моята похвала така, както не я заслужава и тяхната лукава просота*.

* „Обичам, казва Монтен, и беседата, и спора, но с малко хора и за самия себе си. Защото намирам, че да служиш за зрелище на големците и в надпревара да излагаш на показ своя ум и умението си да бръщолеваш, е занятие, твърде недостойно за

Ето чистотата, до която достигнаха нашите нрави; ето как станаме порядъчни хора. Литературата, науките и изкуствата с право биха искали да бъде оценен по достойнство техният дял в това толкова спасително дело. Ще прибавя само една мисъл: жителят на някой отдалечен край, който би се опитал да си създаде представа за европейските нрави, съдейки по състоянието на науките у нас, по съвършенството на нашите изкуства, приличието на нашите спектакли, вежливостта на нашите маниери, приветливостта на нашите разговори, по непрекъснатите ни демонстрации на добронамереност и суетливата и шумна надпревара, с която хора от всички възрасти и всички съсловия сякаш бързат от изгрев до залез да си услужват едни на други; този чужденец, казвам аз, ще си състави за нашите нрави представа точно обратна на онова, което са те всъщност.

Където няма последица, няма защо да се търси причина: но тук последицата е несъмнена, развалата е действителна; нашите души са се развъртавали успоредно с усъвършенствуването на науките и на изкуствата. Може ли да се каже, че това е нещастие, присъщо само на нашето време? Не, господа: злините, плод на нашето празно любопитство, са стари като света. Ежедневните приливи и отливи на океанските води не са подчинени по-строго на движенията на планетата, която ни свети нощем, отколкото съдбата на нравите и честността — на развитието на науките и на изкуствата. Човечеството е свидетел как добродетелта е чезнела ведно с тяхното изгряване над нашия хоризонт и това явление се наблюдава навсякъде и във всички времена.

Вижте Египет — това първо училище на вселената, тази толкова плодородна земя под едно накалено небе; прочутия край, от който Сезострис¹⁴ тръгнал някога да завладява света. Египет стана майка на философията и на изкуствата и скоро след това бе завоюван от Камбиз¹⁵; след това — от гърците, римляните, арабите и най-подир — от турците.

почтения човек. Тъкмо това правят всички наши остроумци с изключение на едного¹³. (Бел. на Русо.)

Вижте Гърция, населена някога с герои, която на два пъти победява Азия, веднъж пред Троя и втори път в собствения си дом¹⁶. Зараждащата се по това време литература още не е внесла разложение в сърцата на нейните жители; но развитието на изкуствата, разпадането на правите и яремът на македонска следват непосредствено едно след друго; и Гърция, все така учена, все така сладостраствна и заробена, в своите преобразования само сменя господарите си. Цялото красноречие на Демостен нищо веднъж не успява да съживи нейното изтощено от разкоша и от изкуствата тяло.

Рим, създаден от един овчар, и прославен от орачи, почва да се изражда по времето на Ениевци и Теренциевци¹⁷. Но след Овидиевци, Катувовци, Марциаловци и цялата тълпа нечистоплътни автори, чийто имена само са достатъчни, за да възнегодува целомъдрието, Рим, в миналото храм на добродетелта, става арена на престъплението, позор на народите, играчка в ръцете на варварите. Тази столица на света пада най-после под игото, което сама бе наложила на толкова народи, и денят на нейното падане бе навечерие на онези дни, в който един от нейните граждани получи титлата „арбитър на добрия вкус“¹⁸.

Какво да кажа за метрополния на Източната империя, която по своето местоположение бе сякаш създадена за метрополния на целия свят, за това убежище на науките и изкуствата, прокудени от останала Европа може би не толкова от варварщина, колкото от мъдрост? Всичко най-срамно в разврата и покварата, най-черните предателства, убийства и отрови; най-жестоките престъпления, събрани накуп — ето от какво е изтъкана историята на Константинопол; сточистия извор, от който потече към нас просвещението, с което се гордее нашето време¹⁹.

Но защо да търсим в далечното минало доказателства за една истина, след като те съществуват и днес пред очите ни? Има в Азия една огромна страна²⁰, в която книжнината е на почит и води до най-високите държавни длъжности. Ако науките осветяваха правите, ако те учеха хората да проливат кръвта си за своята родина, ако вдъхваха смелост, наро-

дите на Китай трябваше да бъдат мъдри, свободни и непобедими. Но щом няма порок, който да не властвувва над тях, нито престъпление, което да не им е станало ежедневие; щом нито просветеността на мистрите, нито така наречената мъдрост на законите, нито огромното население на тази обширна империя не са могли да я опазят от ярема на невежия и груб татарин²¹, за какво са били всичките ѝ учени? Каква полза е извлякла тя от почитите, с които ги е отрупвала? Може би това, че е населена с робни и злосторници?

Нека противопоставим на тези картини нравите на малкото народи, които, опазени от заразата на излишните познания, са изградил своето щастие и са станали пример за другите нации само благодарение на добродетелите си. Такива са били първите перси; необикновен народ, при който добродетелта се е изучавала така, както у нас се изучава науката, който покорява Азия с изумителна лекота и единствен може да се похвали, че историята на неговите институции била възприемана като философски роман²². Такива са били скитите, за които до нас са стигнали толкова бляскави похвали. Такива са германците: перото²³, уморено да описва престъпленията и коварството на един учен, богат и сладострастен народ, с облекчение рисувало тяхната простота, невинност и добродетели. Сам Рим е бил такъв в дните на своята беднота и невежество. Такъв е най-после и до днес онзи ескски народ²⁴, толкова възхваляван за своята смелост, която превратностите не успяха да сломят, и за верността си, която примерът не може да разколебае*.

* Не смей да говоря за онзи щастлив народ, непознаващи дори по име пороците, които ние с толкова усилии потискаме: става дума за двамацете от Америка, чиято простота и природна организация Монтеи без всякакво колебание предпочитат не само пред законите на Платон, но и пред всичко най-съвършено, което философията си могла да размисли за управлението на народите. Той сочи в това отношение голям брой примери, поразителни за оня, който е в състояние да им се възхити. „И представете си — казва авторът, — те не носят панталони до под коленете.“ (Бел. на Русо.)

Ето чистотата, до която достигнаха нашите нрави; ето как станаме порядъчни хора. Литературата, науките и изкуствата с право биха искали да бъде оценен по достойнство техният дял в това толкова спасително дело. Ще прибавя само една мисъл: жителят на някой отдалечен край, който би се опитал да си създаде представа за европейските нрави, съдейки по състоянието на науките у нас, по съвършенството на нашите изкуства, приличието на нашите спектакли, вежливостта на нашите маниери, приветливостта на нашите разговори, по непрекъснатите ни демонстрации на добронамереност и суетливата и шумна надпревара, с която хора от всички възрасти и всички съсловия сякаш бързат от изгрев до залез да си услужват едни на други; този чужденец, казвам аз, ще си състави за нашите нрави представа точно обратна на онова, което са те всъщност.

Където няма последица, няма защо да се търси причина: но тук последицата е несъмнена, развалата е действителна; нашите души са се развъртавали успоредно с усъвършенствуването на науките и на изкуствата. Може ли да се каже, че това е нещастие, присъщо само на нашето време? Не, господа: злините, плод на нашето празно любопитство, са стари като света. Ежедневните приливи и отливи на океанските води не са подчинени по-строго на движенията на планетата, която ни свети нощем, отколкото съдбата на нравите и честността — на развитието на науките и на изкуствата. Човечеството е свидетел как добродетелта е чезнела ведно с тяхното изгряване над нашия хоризонт и това явление се наблюдава навсякъде и във всички времена.

Вижте Египет — това първо училище на вселената, тази толкова плодородна земя под едно накалено небе; прочутия край, от който Сезострис¹⁴ тръгнал някога да завладява света. Египет стана майка на философията и на изкуствата и скоро след това бе завоюван от Камбиз¹⁵; след това — от гърците, римляните, арабите и най-подир — от турците.

почтения човек. Тъкмо това правят всички наши остроумци с изключение на одного¹³. (Бел. на Русо.)

тели и самият въздух на страната сякаш вдъхва добродетел. От нейните жители не ни е останало друго освен спомена за героичните им дела. Нима такива паметници за нас струват по-малко от необикновените мрамори, които ни е оставила Атина?

Вярно е, че някои мъдrecи устояват на общия порой и се опазват от порока в този пристан на музите. Но чуйте преценката, която първият и най-нещастният от тях дава за учените и художниците от своето време.

„Аз проучих поетите, казва той, и гледам на тях като на хора, чисто дарование заблуждава и самите тях и другите — те се представят за мъдри, тях ги смятат за такива, а всъщност са всичко друго, но не и мъдrecи.“

„От поетите, продължава Сократ, минах към художниците. Никой не е бил по-невежа от мен по отношение изкуствата; и никой не е бил по-убеден от мене, че художниците притежават твърде красиви тайни. Аз установих обаче, че тяхното положение не е по-добро от това на поетите и че и другите са затынали в един и същи предрасъдък. За това, че най-сръчните между тях превъзходно владеят своето дело, те смятат себе си най-мъдри между хората. Това самомнение помрачи изцяло блясъка на техните знания в моите очи; и като се поставих на мястото на оракула, се запитах какъв бих предпочел да бъда — това, което съм, или това, което са те, да зная всичко, което те са научили, или да зная, че нищо не зная, отговорих на себе си и на бога: „искам да остана това, което съм.“

„Ние не знаем — нито софистите, нито поетите, нито ораторите, нито аз — какво е истина, добро, красота. Но между нас има следната разлика: макар да не знаят нищо, всички тези хора вярват, че знаят нещо, докато аз, като не знам нищо, поне не се съмнявам в това. Така че цялото превъзходство на мъдрец; което ми дава оракулът, се свежда само до моята твърда убеденост, че не зная онова, което не ми е известно.“

Ето как най-мъдрият от хората по преценка на боговете и най-ученият от атиняните по мнението на

цяда Гърция възхвалява невежеството. Нима мислите, че ако той възкръснеше между нас, нашите учени и нашите художници биха го накарали да промени становището си? Не, господа: този праведен човек би продължил да презира нашите суетливи науки; той с нищо не би увеличил пороя от книги, с които ни заливат отвсякъде, и би оставил, както всъщност е направил, една-единствена препоръка на своите ученици и на нашите потомци — примера и паметта за своята добродетел. Ето така е прекрасно да учим хората.

Сократ бе започнал в Атина, старият Катон продължи в Рим яростната си борба против коварните и изтънчени гърци, които изкушаваха добродетелта и размекваха мъжеството на неговите съграждани. Но науките, изкуствата и диалектиката и тук надделяха; Рим се напълни с философи и оратори, военната дисциплина бе занемарена, земеделието — презряно, хората се разделиха на секти и забравиха родината. Имената на Епикур, Зенон, Арцесилан замениха свещеното име на свободата, на безкористното, на подчинението пред законите²⁶. *Откак учените започнаха да се появяват между нас*, казваха собствените им философи, *добродетелните хора изчезнаха**. Дотогава римляните се бяха задоволявали да прилагат добродетелта; всичко пропадна, когато започнаха да я изучават.

О, Фабриций!²⁷ Какво би помислила твоята велика душа, ако за свое нещастие можеше да възкреснеш и да видиш пищното лице на същия този Рим, който твоята ръка спаси, а уважаваното ти име бе прославило повече от всички негови завоевания? „Богове, би казал ти, какво станаха сламените покриви и простите селски огнища, обитавани някога от умереността и от добродетелта? Какъв пагубен разкош е заел мястото на римската простота? Какъв е този странен език? Какви са тези изнежени нрави? Какво значат тези статуи, тези картини, тези сгради? Безумци, какво сте направили? Вие, господарите на

* Postquam docti prodierunt, boni desunt (Seneca, ep. XCV).

народите, сте се превърнали в робин на лекомислените хора, които победихте! Управяват ви разни риторичари! Вне оросихте с кръвта си Гърция и Азия, за да пълните кесните на архитектите, на художниците, на скулпторите и на комедиантите. Останките на Картаген са плячка на един свирач на флейта!²⁸ Римляни, побързайте да сринете амфитеатрите; натрошете мраморите, изгорете картините, изгонете робите, които ви заробват и чинто пагубни изкуства ви разяждат. Нека други се прославят с безсмислени таланти; единственият талант, достоен за Рим, е да завладее света и да възцари в него добродетелта. Когато Киней взе нашия сенат за събрание на царе²⁹, той не е бил заслепен нито от някакъв празен блясък, нито от предзето изящество; той не е чул там онова лекомислено красноречие, с което се изчерпва цялата наука и очарование на празните хора. Какво толкова величаво вижда Киней? О, граждани! Той е видял зрелище, което всички ви богатства, умения и изкуства никога не ще представят, най-красивото зрелище, което някога се е появявало под небето: събрание на двеста добродетелни мъже, достойни да заповядват в Рим и да управляват света.

Но нека прескочим времето и пространството и да видим какво се случи по нашите земи пред очите ни; или по-скоро нека отстраним отвратителните картини, които само ще параят нашата чувствителност, и да си спестим повтарянето на един и същи неща под други имена. Ненапразно призовах сянката на Фабриций и нима онова, което накара да каже този велик човек, не бих могъл да вложа в устата на Луи XII или на Анри IV? Вярно е, че при нас Сократ не би изпил бучиниша, но той би изпил много по-горчива чаша от оскърбителен присмех и пренебрежение, сто пъти по-тежки от смъртта.

Ето как разкошът, разложенето и робството са били открай време нашето наказание за дръзките ни усилия да излезем от щастливото невежество, което вечната мъдрост ни бе отредила. Гъстото було, с което тя покрива всички свои дела, като че трябваше да ни предупреди, че тя не ни е предназначила за суетни търсения. Но има ли случай да сме се въз-

ползували поне от един пенн урок или да сме го пренебрегнали безнаказано? Народи, разберете най-после, че природата е искала да ви предпази от науката така, както майката изтръгва опасното оръжие от ръцете на своето дете; че всички тайни, които тя крие от вас, са все злини, от които ви предпазва, и мъките, свързани с вашето образование, не са най-малката ѝ добрина към вас. Хората са склонни към злото; те биха били още по-лоши, ако имаха нещастieto да се раждат учени.

Колко са унизителни за човечеството тези размишления! Колко много трябва да страда от тях нашата гордост! Как! Нима честността е дъщеря на невежеството? Нима науката и добродетелта са несовместими? Какви ли не изводи биха могли да се направят от тези предубеждения. Но достатъчно е да се вгледаме отблизо в пустотата и нищожността на надутите звания, които ни заслепяват и с които така щедро даряваме човешките познания, за да примирим тези само привидни противоположности. Нека прочее разгледаме науките и изкуствата сами по себе си. Нека видим какво трябва да последва от техния напредък и вече без колебание да се съгласим по всички точки, по които нашите разсъждения ще бъдат в съгласие с историческите изводи.

Втора част

Едно древно предание, преминало от Египет в Гърция, гласи, че изобретател на науките бил един бог, враг на човешкия покой*. Така че какво мнение са могли да имат за тях самите египтяни, сред които науките са се родили? Защото те са виждали отблизо

* Тук лесно откриваме алегорията от сказанието за Прометей, а гърците, които са го приковали на Кавказ, по всичко изглежда не са имали за него по-добро мнение, отколкото египтяните за своя бог Тот. Когато за пръв път видял огъня, твърди една стара легенда, сатирът поискал да се пребори с него и да го прегърне; Прометей обаче му извикал: „Сатире, ще плачеш за брадата си, защото огънят изгаря, когато го докоснеш.“ (Бел. на Русо.)